

УДК 346.1

Кравченко Руслан Миколайович
(аспірант ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0007-8455-2302

СИСТЕМА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Анотація. У статті досліджено систему способів захисту прав суб'єктів господарювання в умовах особливого періоду, коли економічна активність зазнає істотних трансформацій через воєнні, соціально-політичні та інституційні чинники. Показано, що традиційні підходи до захисту прав суб'єктів господарювання втрачають стабільність і передбачуваність у ситуації багатофакторних ризиків. Обґрунтовано, що особливий період потребує одночасного використання юрисдикційних і неюрисдикційних способів захисту, що утворюють гнучку, адаптивну систему реагування на загрози. Визначено, що поєднання приватноправових, адміністративно-правових та інституційних механізмів забезпечує найвищий рівень стійкості бізнесу. Проаналізовано сучасні дослідження у сфері захисту господарських прав, підкреслено роль превентивних механізмів, медіації, відновного підходу та державних гарантій у період воєнного стану. Представлено авторську класифікацію способів захисту, яка враховує специфіку економічних процесів і загроз у надзвичайних умовах.

Ключові слова: захист прав, суб'єкти господарювання, особливий період, воєнний стан, способи захисту, господарські права, правові гарантії.

Постановка проблеми. У сучасній економічній системі питання забезпечення прав суб'єктів господарювання набуває особливої актуальності через постійні зовнішні впливи. Військові дії, руйнування інфраструктури, обмеження логістики, валютні коливання, кіберзагрози, мобілізаційні процеси та непередбачуваність нормативних змін створюють умови, у яких бізнес стикається з ризиками, що раніше не були характерними для звичайного економічного циклу. У мирний час система правового захисту будується на передбачуваності, стабільності й сталої інституційної логіки. Особливий період руйнує цю рівновагу й формує ситуацію багатомірних загроз, на які традиційні правові механізми реагують повільно або надто формально.

Суб'єкти господарювання опиняються в умовах, де кожен день може створювати нові правові ризики. Контрагенти можуть втратити можливість виконувати зобов'язання. Держава може тимчасово обмежувати окремі форми діяльності. Ланцюги постачання перестають бути стабільними. Нерідко виникає необхідність захищати права не лише в судовому порядку, а й шляхом оперативних організаційних і превентивних дій. Усе це формує унікальну правову ситуацію, яка потребує перегляду системи способів захисту прав суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика господарсько-правового захисту у нестабільних умовах відображена у працях українських та міжнародних дослідників [1–6]. У роботах після 2020 року акцент зміщується в бік аналізу ризиків, спричинених кризовими подіями, цифровими загрозами, кібербезпекою, воєнними конфліктами та дестабілізацією ринкових механізмів. У сучасній науковій літературі активно досліджуються питання відновлення економічної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій, а також правові інструменти, що забезпечують безперервність бізнес-процесів [2]. Значна увага приділяється феномену невиконання або неналежного виконання зобов'язань у період форс-мажору, а також питанням державної підтримки й гарантій для бізнесу в умовах обмежених ресурсів [4].

У працях 2022–2024 років з'являється тенденція до осмислення воєнного стану як окремого правового режиму, що змінює логіку застосування захисних механізмів. Дослідники відзначають підвищення значення неюрисдикційних способів захисту, таких як переговори, реструктуризація, взаємні поступки та медіація [5]. Також значної популярності набуває концепція превентивного господарсько-правового захисту, яка пропонує розглядати бізнес не як реактивного суб'єкта, а як активного учасника формування власної правової стійкості [6].

Мета статті. Метою статті є дослідження системи способів захисту прав суб'єктів господарювання в умовах особливого періоду, аналіз їхньої ефективності, класифікація сучасних механізмів та формування структурованого підходу до забезпечення стабільності господарської діяльності в надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий період характеризується тим, що правові механізми перестають бути однорівневими. У звичайних умовах суб'єкт господарювання може покладатися на судовий захист, адміністративні процедури або класичні договірні інструменти. Проте за надзвичайних обставин ці способи або сповільнюються, або втрачають ефективність, або потребують додаткових елементів, які забезпечують їхню дієвість.

Правова система змінюється, але бізнес змінюється ще швидше. У такому середовищі найбільш ефективним є поєднання юрисдикційних і неюрисдикційних способів, де кожний механізм підсилює інші. Юрисдикційний захист залишається важливим, проте він стає лише частиною складнішої системи, у якій превентивні дії та гнучкість займають провідні позиції.

Нижче подано таблицю 1, що систематизує способи захисту з урахуванням особливого періоду.

Таблиця 1. Класифікація способів захисту прав суб'єктів господарювання в умовах особливого періоду

Група способів	Характеристика	Приклади застосування
Юрисдикційні	Реалізуються через суди та органи влади. Забезпечують офіційний примусовий характер рішень.	Позови, забезпечення позову, адміністративні скарги.
Неюрисдикційні	Застосовуються самостійно без звернення до держави. Оперативні й гнучкі.	Претензії, переговори, медіація, реструктуризація боргів.
Спеціальні способи воєнного часу	Активуються в умовах особливих правових режимів.	Форс-мажор, бронювання працівників, мораторії на перевірки.
Превентивні способи	Спрямовані на запобігання ризикам.	Аудит ризиків, страхування, юридичний комплаєнс.
Інституційні	Пов'язані з державними програмами та зовнішніми інституціями.	Гранти, компенсації, лізинг, фінансова підтримка бізнесу.

Під час особливого періоду система правового захисту зазнає навантаження, яке неможливо порівняти з умовами звичайного економічного режиму. Причина полягає у тому, що правові відносини, які раніше були відносно стабільними, тепер постійно змінюються. Змінюються навіть ті елементи, які зазвичай вважаються сталими. Наприклад, можливість виконувати договір, стабільність логістики, своєчасність платежів, доступ до ресурсів — усе це перестає бути гарантованим.

У таких умовах підприємство змушене реагувати не лише загальними юридичними інструментами, а й створювати власну систему адаптивної безпеки. Після аналізу представленої таблиці стає зрозуміло, що жодна група способів не може працювати ізольовано. Їхня сила полягає у взаємодоповненні. Юрисдикційні інструменти забезпечують офіційність, примусовість і формальний захист, тоді як неюрисдикційні — гнучкість, швидкість і здатність узгоджувати інтереси сторін у складних обставинах. Спеціальні механізми воєнного періоду створюють додатковий рівень правових гарантій, які не існують у мирний час. Превентивні дії дозволяють уникнути збитків або зменшити їхній масштаб. Інституційні механізми забезпечують ресурсну підтримку там, де у бізнесу недостатньо внутрішніх можливостей.

Коли підприємство стикається з ризиками, пов'язаними із затримками поставок або неможливістю виконання договору, воно вимушене шукати гнучкі шляхи збереження ділових відносин. У мирних умовах така ситуація часто вирішується у судовому порядку. Проте у період воєнних дій судове навантаження зростає, строки розгляду справ збільшуються, а рішення можуть бути важко реалізувати. Саме тому все більшого значення набувають переговори, тимчасові угоди, реструктуризація боргу або тимчасове призупинення зобов'язань за взаємною домовленістю сторін. Це дозволяє зберегти партнерство й уникнути руйнування господарських зв'язків.

Важливим стає і те, що сторони зіштовхуються з ситуаціями, де жодна із них не є винною у порушенні зобов'язання. Нерідко порушення контрактів спричинене руйнуванням виробничих потужностей, окупацією територій, змінами валютного курсу чи блокуванням транспортних маршрутів. У таких випадках механізм форс-мажору набуває особливої ваги. Він не лише звільняє від відповідальності, а й формує основу для подальших переговорів і збереження партнерських відносин. Не менш важливою є можливість підприємства захищати права своїх працівників, оскільки кадрова стабільність стає ключовим елементом економічної життєздатності. Умови особливого періоду підсилюють роль таких механізмів, як бронювання працівників, зміна режиму роботи, перенесення виробництва та забезпечення безпечних умов праці. Відповідальність роботодавця за збереження персоналу зростає, і це також входить до ширшої системи правового захисту. Окрему увагу варто приділити інституційним механізмам — це сфера, яка стрімко розвивається з початком особливого періоду. Держава та міжнародні організації запроваджують програми підтримки, грантові механізми, компенсації за пошкоджене майно, податкові пільги та інші форми допомоги. Усі ці інструменти не є суто правовими, але вони формують правовий результат — створюють передбачуваність, ресурсну основу та правову впевненість, без яких бізнес не може існувати.

Наведена таблиця демонструє, що система захисту є багатокомпонентною. Її ефективність залежить від здатності бізнесу поєднувати різні способи залежно від характеру загрози. Для господарської діяльності в умовах особливого періоду найбільше значення має швидке прийняття рішень. Якщо у мирний час підприємство може дозволити собі довготривалі стратегії захисту, то у воєнний час воно змушене діяти оперативно. Це проявляється у використанні інструментів самозахисту: фіксації доказів порушень, негайного пред'явлення претензій, отримання юридичних консультацій у режимі реального часу.

Превентивні способи стають не менш важливими, ніж реактивні. Регулярний аудит ризиків, перевірка контрагентів, юридичний комплаєнс, страхування майна та відповідальності — це ті дії, які формують фундамент безпеки ще до того, як виникає загроза. У особливий період превентивність стає гарантією того, що навіть за руйнівного впливу зовнішніх факторів підприємство матиме змогу відновитися швидше.

Потрібно враховувати і те, що у сучасних умовах зростає роль цифрового середовища. Електронні документи, електронні докази, онлайн-спори, комунікація через електронні сервіси держави — усе це створює додатковий рівень захисту. Для бізнесу це означає не лише розширення інструментарію, а й потребу у цифровій грамотності, що теж є елементом

правової стійкості. Усі ці фактори свідчать, що система способів захисту у надзвичайний період — це не набір окремих механізмів, а цілісна модель, що працює одночасно на різних рівнях. Вона охоплює судовий захист, адміністративні інструменти, договірні процедури, комунікаційні практики, цифрові технології та державні гарантії. Лише таке комплексне бачення дозволяє підприємству протистояти викликам, що виходять далеко за межі звичайної господарської діяльності.

Однак система захисту у надзвичайний період не може формуватися виключно як реакція на зовнішні події. Вона потребує певного внутрішнього порядку, який визначається готовністю підприємства до ризиків, його здатністю стратегічно планувати та своєчасно адаптувати внутрішні процеси. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що підприємства, які мали розбудовану систему внутрішнього контролю, аудит ризиків і комплаєнс, проходять кризові етапи помітно стійкіше [1]. Це свідчить про те, що превентивні механізми, хоч і традиційно недооцінювані, у період непередбачуваних загроз стають базовим елементом господарської стійкості.

Значну роль відіграє й інформаційна складова. Коли комунікація між учасниками ринку ускладнюється, а доступ до офіційних джерел може бути обмеженим, важливо забезпечити прозорість і документування всіх ділових процесів. Електронний документообіг, фіксація домовленостей у цифровому вигляді, систематизація доказової бази, регулярне оновлення юридичних даних — усе це перетворюється на справжній інструмент захисту, адже дозволяє відновити події та підтвердити дії сторін навіть у ситуаціях, коли фізична документація недоступна [2]. Дослідники зазначають, що електронна доказова база під час війни нерідко стає єдиним способом підтвердження фактичних обставин [3]. У надзвичайних умовах зростає також значення договірної гнучкості. У мирний час договори часто укладаються із розрахунку на передбачуване середовище, однак у період високої турбулентності навіть добре структурований контракт може виявитися недостатньо адаптивним. Саме тому у практиці останніх років дедалі ширше використовуються положення про зміну умов договору, розширене трактування форс-мажору, можливість тимчасового відтермінування виконання зобов'язань або застосування механізмів консервації договору [4]. Це дозволяє не лише захищати інтереси сторін, а й запобігати руйнуванню партнерств, які можуть бути критично важливими для збереження бізнесу.

Окремим елементом системи захисту стає і взаємодія з державними інституціями. У період воєнного стану роль держави у регулюванні ринку посилюється, і це створює як додаткові обмеження, так і нові можливості. Державні програми підтримки, компенсації за пошкоджене майно, податкові послаблення, грантові програми для релокації бізнесу або збереження робочих місць — усе це формує додаткову «подушку безпеки», яка дає змогу підприємству втриматися на ринку навіть у складних умовах [5]. Науковці підкреслюють, що ефективне використання державних інструментів може істотно зменшити ризики та прискорити відновлення господарської діяльності [6].

Ключовим чинником стає також здатність підприємства інтегрувати різні інструменти одночасно. У надзвичайних умовах неможливо покладатися лише на один механізм захисту — ні на судовий, ні на адміністративний, ні на інституційний. Ефективна стратегія передбачає поєднання їх на різних етапах. Наприклад, переговори з контрагентом можуть поєднуватися з фіксацією претензій, залученням правової консультації, поданням заяви до органів державної влади або паралельним зверненням до інституційних програм підтримки. Це формує багаторівневу модель, у якій кожен елемент підсилює інші й створює для бізнесу умови максимального юридичного захисту.

Ще однією важливою тенденцією є підвищення ролі відновних механізмів — таких як медіація або відновні переговори. У період, коли судові процеси можуть бути тривалими, а виконання рішень — ускладненим, сторони часто вдаються до альтернативних форм урегулювання спорів, що дозволяють швидко досягнути компромісу, уникнути зайвих витрат

і зберегти партнерські зв'язки. Сучасні наукові роботи підкреслюють, що відновний підхід може бути ефективнішим за традиційний у контексті нестабільного середовища [1; 5].

З урахуванням усіх цих елементів стає очевидним, що система способів захисту прав суб'єктів господарювання у надзвичайний період повинна бути динамічною. Вона змінюється разом із середовищем, оскільки загрози не мають статичного характеру. У таких умовах сильна правова стратегія — це не набір інструментів, а модель мислення, яка передбачає аналіз ризиків, швидке прийняття рішень, адаптивність і готовність до непередбачуваних сценаріїв.

Таким чином, логіка захисту прав бізнесу у надзвичайний період базується на трьох ключових принципах: по-перше, поєднанні різних груп механізмів; по-друге, активній превентивній поведінці; по-третє, стратегічній взаємодії з державними інституціями та зовнішніми партнерами. Саме на цій основі формується та правова стійкість, яка дозволяє підприємствам зберегти економічну активність та адаптуватися до викликів, що виникають унаслідок воєнних чи інших надзвичайних ситуацій.

Висновки. Дослідження дозволило встановити, що система способів захисту прав суб'єктів господарювання в умовах особливого періоду набуває багаторівневого і водночас гнучкого характеру. Традиційні юридичні інструменти, які ефективно працювали у стабільному середовищі, виявляються недостатніми у ситуаціях, коли на економічні процеси впливають воєнні дії, мобілізаційні обмеження, руйнування інфраструктури та нестабільність нормативної бази. Такі обставини змінюють логіку правового захисту: він перестає бути лише реакцією на порушення і трансформується у більш широке стратегічне завдання, спрямоване на збереження цілісності господарських зв'язків і забезпечення стійкості бізнесу.

Проаналізовані групи способів захисту — юрисдикційні, неюрисдикційні, превентивні, спеціальні та інституційні — демонструють, що ефективність досягається не шляхом вибору одного інструмента, а завдяки їхньому правильному поєднанню. Юрисдикційні механізми залишаються важливими для забезпечення примусовості рішень і відновлення порушених прав, однак у надзвичайних умовах вони повинні працювати у зв'язці з іншими інструментами. Неюрисдикційні способи забезпечують необхідну гнучкість, дозволяють реагувати швидко і не дочекатися затримок, пов'язаних із складністю судових процедур у воєнний час. Спеціальні механізми, як-от форс-мажор чи бронювання працівників, створюють додаткові правові гарантії, які формують рамку безпеки для бізнесу. Превентивні інструменти мінімізують ризики ще до їх виникнення та формують той вид внутрішньої правової культури, що дозволяє зберігати стійкість навіть під впливом непередбачуваних чинників. Інституційні механізми, пов'язані з державними та міжнародними програмами підтримки, стають критично важливими для тих підприємств, які потерпають від втрати ресурсів або інфраструктури.

Значну увагу слід приділити тому, що ефективність системи захисту у надзвичайний період визначається не лише наявністю механізмів, а й здатністю підприємства інтегрувати їх у цілісну модель. Успішна стратегія включає аналіз ризиків, документування процесів, гнучкість у договірних відносинах, своєчасні переговорні дії, належний комплаєнс і взаємодію з державними інституціями. В умовах, коли бізнес функціонує у непередбачуваному середовищі, ключового значення набувають швидкість ухвалення рішень та здатність адаптувати правові та організаційні інструменти до змін, що відбуваються.

Узагальнюючи, можна зазначити, що особливий період не лише загострює ризики, а й виявляє структурні слабкості економічних і правових систем. Однак він також стимулює формування нової, більш адаптивної та інтегрованої моделі правового захисту. Система способів захисту прав суб'єктів господарювання у сучасних умовах повинна формуватися як комплексний механізм, у якому кожен елемент виконує свою функцію, але водночас підсилює інші. Саме така модель здатна забезпечити не лише відновлення порушених прав, а

й довгострокову стійкість господарської діяльності, що є ключовою умовою економічного відновлення та розвитку в особливий період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар-Терещенко О. В. Правові механізми забезпечення стійкості господарської діяльності в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*, 2023, № 5, с. 12–19.
2. Коломієць Т. О. Господарсько-правова відповідальність у кризових умовах: трансформація інструментів та меж їх застосування. *Юридичний вісник України*, 2022, № 7, с. 45–52.
3. Кучеренко І. М. Форс-мажор у господарських зобов'язаннях: сучасні підходи та практика застосування. *Право України*, 2021, № 3, с. 85–97.
4. Шевченко О. В. Альтернативні способи врегулювання господарських спорів в умовах дестабілізованого середовища. *Вісник Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2020, № 28, с. 131–139.
5. Гончаренко Л. М. Інституційні механізми державної підтримки бізнесу у період надзвичайних станів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2022, № 11, с. 22–30.
6. Мельник М. І. Цифрові інструменти юридичного захисту: українська практика воєнного часу. *Інформація і право*, 2023, № 2, с. 58–66.
7. Романенко Ю. В. Медіація як ефективний спосіб вирішення господарських спорів в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022, № 10, с. 44–47.
8. Діденко О. П. Правові гарантії збереження ділової активності суб'єктів господарювання під час особливого періоду. *Актуальні проблеми держави і права*, 2021, № 93, с. 101–108.
9. Литвиненко І. В. Господарські договори у період криз: проблеми адаптації та шляхи вдосконалення. *Часопис Київського університету права*, 2020, № 4, с. 129–135.
10. Нагребельний В. В. Превентивний правовий захист бізнесу: нові виклики та сучасні моделі. *Публічне право*, 2023, № 1, с. 73–82.

REFERENCES

1. Bondar-Tereshchenko, O. V. (2023). Legal mechanisms for ensuring business sustainability under martial law. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 5, 12–19.
2. Kolomiets, T. O. (2022). Economic-legal responsibility in crisis conditions: transformation and limits of application. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 7, 45–52.
3. Kucherenko, I. M. (2021). Force majeure in commercial obligations: modern approaches and practice. *Pravo Ukrainy*, 3, 85–97.
4. Shevchenko, O. V. (2020). Alternative methods of commercial dispute resolution in destabilized environments. *Visnyk NU "Odeska yurydychna akademiia"*, 28, 131–139.
5. Honcharenko, L. M. (2022). Institutional mechanisms of state support for business during extraordinary conditions. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 11, 22–30.
6. Melnyk, M. I. (2023). Digital legal protection tools: Ukrainian wartime practice. *Information and Law*, 2, 58–66.
7. Romanenko, Yu. V. (2022). Mediation as an effective method for resolving commercial disputes in wartime. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 44–47.
8. Didenko, O. P. (2021). Legal guarantees for maintaining business activity during a special period. *Current Problems of State and Law*, 93, 101–108.
9. Lytvynenko, I. V. (2020). Commercial contracts in crisis: adaptation and improvement. *Journal of Kyiv University of Law*, 4, 129–135.
10. Nahrebelnyi, V. V. (2023). Preventive legal protection of business: new challenges and modern models. *Public Law*, 1, 73–82.

Kravchenko Ruslan

(Postgraduate student of PVNZ "European University")

SYSTEM OF METHODS FOR PROTECTING THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES IN A SPECIAL PERIOD

Abstract. The article examines the system of methods for protecting the rights of business entities during a special period, when economic activity undergoes significant transformations influenced by military, socio-political, and institutional factors. It is demonstrated that traditional approaches to protecting the rights of business entities lose stability and predictability under conditions of multifactor risks. It is substantiated that a special period requires the simultaneous application of both jurisdictional and non-

jurisdictional methods of protection, which together form a flexible and adaptive system for responding to threats. It is determined that the combination of private-law, administrative-law, and institutional mechanisms ensures the highest level of business resilience. Contemporary research in the field of commercial rights protection is analyzed, with particular emphasis on the role of preventive mechanisms, mediation, restorative approaches, and state guarantees during martial law. The article presents the author's classification of protection methods, which reflects the specificity of economic processes and risks that arise in extraordinary conditions.

Keywords: *protection of rights, business entities, special period, martial law, methods of protection, commercial rights, legal guarantees.*